

Конституційне право; муніципальне право

УДК 342.5

Юзефович Вікторія Русланівна

студентка факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Юзефович Виктория Руслановна

студентка факультета адвокатуры

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Yuzefovich Viktoria

Student of the Faculty of Advocacy of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Лозова Анастасія Андріївна

студентка факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Лозовая Анастасия Андреевна

студентка факультета адвокатуры

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Lozova Anastasia

Student of the Faculty of Advocacy of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Шутова Ольга Сергіївна

асистент кафедри державного будівництва

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

**ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ
ПОЛІТИКИ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ**

**УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХНИЗМА ВВЕДЕНИЯ ГЕНДЕРНОЙ
ПОЛИТИКИ В ВЕРХОВНОЙ РАДЕ УКРАИНЫ
IMPROVEMENT OF THE MECHNISM OF INTRODUCTION OF
GENDER POLICY IN THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE**

***Анотація.** Стаття присвячена проблемі вдосконалення застосування гендерної політики у Верховній Раді України і її законодавче закріплення у нормативно-правових актах. Досліджена правова природа гендерної політики, а також проаналізовано досвід зарубіжних країн щодо цього питання. Зроблено висновок щодо доцільності застосування такого досвіду у Верховній Раді України. Показано шляхи запровадження і розвитку даної політики в українському парламенті та показано, що вплив сучасної світової і національної політики суттєво залежить від причетності до неї і відображення в ній вибору жінкою й чоловіком індивідуального, колективного та суспільного життя, активності їх становлення до перетворень у політичній сфері, й насамперед у системі влади; осмислення ними свого місця та ролі в розвитку і функціонуванні всієї політичної системи суспільства, в набутті необхідного рівня політичної культури. Гендерний підхід все більше проникає в сфери політичного врядування й управління, стає реальною політичною силою впливу на забезпечення розвитку, рівності й миру.*

***Ключові слова:** гендерна рівність, права жінок, парламент, квоти, прогалини в законодавстві.*

***Аннотация.** Статья посвящена проблеме совершенствования применения гендерной политики в Верховной Раде Украины и ее законодательное закрепление в нормативно-правовых актах. Исследована правовая природа гендерной политики, а также проанализирован опыт зарубежных стран по этому вопросу. Сделан вывод о целесообразности применения такого опыта в Верховной Раде Украины. Показаны пути*

введения и развития данной политики в украинском парламенте и показано влияние современной мировой и национальной политики существенно зависит от принадлежности к ней и отображения в ней выбора женщины и мужчины индивидуальной, коллективной и общественной жизни, активности их становления до превращений в политической сфере, и в первую очередь, в системе власти; осмысление ими своего места и роли в развитии и функционировании всей политической системы общества, в приобретении необходимого уровня политической культуры. Гендерный подход все больше проникает в сферы политического управления, становится реальной политической силой влияния на обеспечение развития, равенства и мира.

Ключевые слова: *гендерное равенство, права женщин, парламент, квоты, пробелы в законодательстве.*

Summary. *The article is devoted to the problem of improving the application of gender policy in the Verkhovna Rada of Ukraine and its legislative consolidation in legal acts. The legal nature of gender policy has been explored, as well as the experience of foreign countries on this issue has been analyzed. It is concluded that it is expedient to use such experience in the Verkhovna Rada of Ukraine. There are some ways of introduction and development of this policy in the Ukrainian parliament it is shown that the influence of contemporary world and national politics essentially depends on its involvement and the reflection in it of the choice of women and men of individual, collective and social life, the activity of their becoming to transformations in the political sphere, and above all in the system of power; understanding of their place and role in the development and functioning of the entire political system of society, in acquiring the necessary level of political culture. The gender perspective increasingly penetrates into the sphere of political governance and governance, becomes a real political force for influence on development, equality and peace.*

Key words: *gender equality, women's rights, parliament, quotas, gaps in legislation.*

Постановка проблеми. Наслідком обрання шляху євроінтеграції Україною стало звернення додаткової уваги на категорії гендерної рівності, справедливості та доступності. І якщо у країнах Європейського Союзу вже давно опрацьовані механізми впровадження політики рівних можливостей для людей незалежно від гендеру, національні заходи потребують більшої уваги, зважаючи на відсутність досвіду у цій сфері.

На сьогодні в Україні є певний базис для впровадження подальших дій гендерної політики. Незважаючи на його загальність та невідповідність, цей фундамент необхідно розглядати саме як відкриту площину для активних дій.

Особливою проблемою є застосування гендерної політики у державних структурах, а саме у Верховній Раді України – дзеркалі суспільних відносин у державі. Очевидним є дисбаланс жінок і чоловіків (12,5% vs 87,5%), хоч мають місце і позитивні зміни - дві жінки – парламентарі представлені у керівництві ВРУ, багато жінок депутатів очолюють ключові комітети [1, с. 49]. Але для швидшого вирішення проблеми немає головного інструменту – злагодженого механізму реалізації політики гендерної рівності.

Отже, питання впровадження та реалізації активної гендерної політики на сьогодні є досить актуальним, зважаючи як на суспільні тенденції, так і на прогалини, що містяться у його застосуванні, та потребують розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій практиці окремі аспекти функціонального впровадження гендерної політики розробляли такі вчені, як Н. Грицяк, О. Кулачек, В. Гошовська, О. Вілкова, Л. Воронько та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні в Україні відсутнє реальне впровадження національних й регіональних програм з забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків у політиці, не визначено конкретних інструментів, що забезпечать усебічну реалізацію гендерної політики, через недостатню правову базу та методологічну розробку цього питання.

Мета цієї статті полягає у дослідженні міжнародних механізмів впровадження політики гендерної політики рівності у законодавчих органах та проаналізувати доцільність застосування такого досвіду у Верховній Раді України.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі гендерне питання стали розглядати у двох площинах: з одного боку, це формальне закріплення рівності чоловіків і жінок шляхом встановлення рівних прав і можливостей у правових нормах (є питанням законотворчої діяльності); з іншого боку, практичне існування рівних умов реалізації наданих законом можливостей, втілення правових принципів і норм у повсякденній діяльності [2, с. 8].

Українська законодавча база щодо досягнення гендерної рівності та гендерного підходу включає в себе кілька основних напрямків: гарантія рівних прав і недискримінації; рівні права чоловіків і жінок (особливо на ринку праці), захист вагітних жінок і материнства, захист від насильства щодо жінок, політична участь жінок, розробка механізмів гендерної рівності й забезпечення позитивних заходів (особливо пов'язаних з участю жінок у політиці).

У статті 24 Конституції України, як найвищого правового акту України, проголошує рівні конституційні права та свободи громадян, а також їх рівність перед законом. Згідно з Конституцією: «рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті

освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [4, с. 147].

Український підхід до впровадження гендерної рівності забезпечується Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для жінок та чоловіків» [5], державними програмами та політикою, Національним Планом Дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 [12], указами та іншими правовими нормами, що стосуються врегулювання механізмів гендерної рівності та законами, що підсилюють захист жінок проти насилля.

Щодо міжнародних зобов'язань України – це Конвенція з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок CEDAW 1981 [13], Пекінська декларація та платформа дій 1995 [14], а також Цілі розвитку Тисячоліття 2000 [15], у відповідності до яких Україна до 2015 року мала б досягти представництва жінок у парламенті та серед вищих державних службовців на рівні 30%, а серед жінок-депутаток місцевих органів влади – 50% .

У середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду України до 2020 року [16] гендерну рівність визнано головним принципом ефективного державного управління, однак без визначення конкретних заходів, дій та цілей. 5 квітня 2017 року Кабінет Міністрів затвердив Концепцію Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (2017-2020 р.). Серед основних труднощів, зазначених в цій програмі, є наступні: відсутність гендерного компоненту в національних реформах, низький рівень можливостей державних органів для реалізації принципів рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, відсутність комплексної та юридичної системи реагування на випадки гендерно

зумовленої дискримінації, глибоко укорінені стереотипи про гендерні ролі [4, с. 18].

На сьогодні ми можемо спостерігати певні позитивні наслідки прийнятого законодавства. Наприклад, у червні 2017 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову про створення посади Урядового уповноваженого з питань політики гендерної рівності та затвердив його повноваження [17]. Реалізація цієї постанови сприятиме впровадженню ефективного механізму в галузі гендерної рівності та підвищенню ефективності заходів, спрямованих на забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків. Створення та призначення Уповноваженого ВР з питань гендерної політики – це значне покращення в розумінні питання гендерної рівності як прохідне питання, а не лише питання соціальної або політики з питань сім'ї.

З іншого боку, експерти наголошують на тому, що сьогодні норми законів, які гарантують рівність і недискримінацію, є більшою мірою декларативними [4, с. 147]. Проблемою тут виступає саме неможливість притягнення до відповідальності за порушення норми, адже санкції у таких випадках, як правило, відсутні.

Наприклад, Поправка до Закону № 2365-III про політичні партії в Україні від 2014 року ввела вимогу щодо 30-відсоткової квоти щодо наявності в партійних списках осіб жіночої статі [18]. Оскільки запроваджені положення про квоти мають декларативний характер та не передбачають санкцій за невисування щонайменше 30% представників жіночої статі, Центральна виборча комісія (ЦВК) реєструвала партії, які не дотримувалися цих стандартів.

Закон «Про місцеві вибори в Україні», прийнятий у 2015 році, вимагає від партій висувати у своїх списках принаймні 30% кандидатів жіночої чи чоловічої статі [19]. Закон наділяє виборчі комісії повноваженнями виключати будь-яку партію, яка не дотримується квот, зі списків партій у

своєму окрузі. Хоча це був важливий крок вперед, цей закон не впроваджує санкції для партій, які не дотримуються вимог квоти, таким чином відмова партії дотримуватися гендерної квоти під час виборів у 2015 році не призвела до відповідних дій [7, с. 27].

Голова Комітету ВРУ з питань правової політики та правосуддя Р. Князевич у листі до Центральної виборчої Комісії вказав на необов'язковість дотримання гендерних квот: «наявність в законі гендерних положень свідчить про задекларований намір в майбутньому дотримуватися цих положень, але не зараз» [8]. Як відповідь на це звернення, ЦВК 23 вересня постановою № 362 «Про Роз'яснення щодо застосування деяких положень ЗУ "Про місцеві вибори"» [20], скасувала обов'язковість запровадження гендерних квот, зазначаючи, що «відмова в реєстрації кандидатів у депутати... з підстав недотримання положення Закону щодо представництва осіб однієї статі у виборчих списках ... не допускається» [8].

Тобто за для адекватного функціонування норм ми вважаємо необхідним внести зміни до чинних законів «Про місцеві вибори», а саме доповнити статтю 46 цього нормативного акту підставою для відмови в реєстрації на основі статті 4 частини 3, та інших законів України що врегульовують виборчий процес. Ще одним варіантом дій стало б прийняття Виборчого Кодексу, в якому за необхідно було б передбачити відповідальність за недотримання вимог виборчого законодавства. Адже для повної реалізації механізму квотування необхідні санкції, як логічна підстава обов'язковості приписів.

Про позитивну практику застосування квотування можна зробити висновки, аналізуючи досвід європейських країн. Серед 28 держав ЄС перші місця за представленістю жінок у національному парламенті посідають – Фінляндія, Федеративна Республіка Німеччина та Латвія [21].

Стосовно Федеративної Республіки Німеччини, то важливим є питання здійснення останніми десятиліттями гендерної політики. Стаття 3 Основного Закону країни проголошує чоловіка та жінку рівноправними суб'єктами, забезпечуючи, отже, формальну гендерну рівність. Ангела Меркель у цьому сенсі є яскравим прикладом жінок у політиці. Адже вона у лавах Християнсько-демократичного союзу та на щаблях влади зробила блискучу кар'єру в «чоловічому» світі політики. Успішним прикладом реалізації конституційних настанов в останні десятиліття є також практика діяльності й інших політичних партій ФРН. Так, від самого заснування «Партії зелених» там сповідують підхід, за якого в усіх списках партії та її органів кількість чоловіків і жінок має бути рівною. У Соціал-демократичній партії Німеччини з 1988 року діє 40% квота представництва жінок на всіх партійних посадах і навіть під час розподілу депутатських мандатів. У документах Християнсько-демократичного союзу, членом якого є перша жінка-бундесканцлер, після тривалих обговорень остаточно зафіксовано так зване правило кворуму: на всіх посадах і в усіх органах партії кількість жінок має становити щонайменше третину. Квоти та інструменти, що забезпечують рівноправність жінок, запроваджено також в Об'єднанні німецьких профспілок [22].

Жінки країн Скандинавії (Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія та Швеція) за багатьма параметрами політичної участі, у тому числі по представленості в законодавчих органах та урядах, у муніципалітетах та органах регіонального управління, випереджають інші країни світу. Вони займають посади голів великих міст, спікерів у парламентах, лідерів політичних партій. Успішне просування політики гендерної рівності в скандинавських країнах пов'язане з тим, що держави у цих країнах розглядають емансипацію жінок як найважливішу проблему всього суспільства. Вони вважають забезпечення рівних прав і можливостей для жінок одним зі своїх пріоритетних завдань, за що їх справедливо називають

«феміністськими». Причому просування до гендерного паритету в цих країнах поєднує два аспекти – політичну емансипацію жінок і створення державного механізму гендерної рівності [9].

Головною особливістю шляху скандинавських країн є саме визначальна роль партій, які під активним впливом жіночого політичного суспільства впроваджували їх вимоги до своїх програм. Одним з результатів такого процесу стало виникнення механізму гендерного квотування, про який вже зазначали вище.

Світовою практикою сформовано чотири механізми для впровадження гендерних квот: конституційні положення щодо резервування місць у парламенті) з зазначенням пропорцій; виборче законодавство – регламентація застосування принципу рівних можливостей суб'єктами виборчого процесу, визначення гендерної норми і встановлення санкцій за порушення цього принципу у виборчих законах або законах про партії; закон про рівноправність, принцип рівних можливостей тут може підкріплюватися положеннями виборчого законодавства; статuti політичних партій – близько 200 партій в 61-й країні в такий спосіб регламентують досягнення гендерної рівності. В усіх цих документах може бути вказаний відсоток або кількість місць у парламенті, інших органах державної влади та партіях для жінок. Зазначені види квот можуть застосовуватись не тільки самостійно, а і в комплексі одна з одною [9].

Але «квотуванню» як методу політики гендерної рівності необхідно мати свій механізм. На цьому етапі саме регламентування та закріплення гендерної рівності - важлива умова, без якої неможливо досягти повної рівності політичних прав і можливостей чоловіків і жінок на практиці. Зокрема, хоча прихильникам гендерної рівності слід розглядати залучення більшого числа жінок в політику як одну з пріоритетних задач. При відсутності офіційних структур, внутрішніх установок, програм і процесів, що забезпечують підтримку жінок і гендерної рівності, саме по собі

досягнення рекомендованої ООН «критичної маси» (30%) представництва жінок в політиці не зможе змінити поточну політичну ситуацію.

Як було відзначено у дослідженні, присвяченому помітному представництву жінок в Сполученому Королівстві [10], необхідних умов для підвищення врахування гендерних аспектів в політиці, можна досягти лише після формування відповідних структур та законодавства, особливо у сфері квотування. Тут можна відмітити механізми врахування гендерних аспектів у державних структурах і жіночі секції політичних партій; сприятливі умови передвиборної і політичної боротьби, включаючи недискримінаційне законодавство, а також правила і регламенти, що передбачають санкції за недотримання цих правил; можливості для жінок займати посади, пов'язані з прийняттям рішень, і надавати вплив на процеси прийняття рішень; наявність справжнього громадянського суспільства, в тому числі активно діючих жіночих груп [11, с. 161].

Найбільш ґрунтовно питання гендерної рівності у контексті інституційного забезпечення представлено у Швеції. Так, в 1994р. уряд Швеції вирішив покласти відповідальність за проведення політики в галузі рівності статей на Віце-прем'єр міністра. На всіх міністрів було покладено завдання з аналізу впливу діяльності їх відомства на становище в галузі рівності статей зонах відповідальності їх міністерств [10].

Того ж року уряд прийняв постанову про заснування спеціального мандату, відповідно до якого всі урядові комісії з розгляду різноманітних питань повинні аналізувати і обговорювати свої пропозиції крізь призму проблеми рівності статей, а також інструкцію, адресовану Шведській статистичній службі, вимагаючи від неї подавати всі статистичні дані роздільно за обома статями. Через два роки уряд доручив Національній адміністрації з зайнятості подавати статистичні дані роздільно за обома статями в галузі зайнятості [9].

Тобто Швеція може стати одним з головних прикладів до якого може звернутися Україна у питанні механізму гендерної політики. Запровадивши таку саму модель у роботу Кабінету Міністрів та його апарату, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади Україна зможе досягти блискавичних результатів, адже формула позитивних дій «зверху», «знизу» запрацює завдяки реальному впровадженню її в життя.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що тільки комплексна реалізація заходів надасть можливість підвищити ефективність впровадження гендерної політики у парламенті України. Наразі, необхідно закінчити впровадження механізму гендерних квот, щоб вони не залишились декларативною нормою у законодавчій системі, як було на місцевих виборах у 2015 році. За для цього необхідно внести зміни до чинних законів «Про місцеві вибори», забезпечити прийняття Виборчого Кодексу. Тобто для повної реалізації механізму квотування необхідні санкції, як логічна підстава обов'язковості приписів.

Для того, щоб ефективно впроваджувати політику гендерної рівності, важливо здійснювати так званий комплексний підхід на рівні "дії зверху" (державної гендерної політики) і так званий "дії знизу" (ініціатив з боку, тобто зусиль з боку жіночого руху). Безперечно, важливу роль процесу регулювання гендерних відносин буде становити механізм, який виконає функцію провідника норм законодавства у життя.

Література

1. Public Perceptions of the 2012 Elections and Women's Role in Politics and Government: presentation of research by National Democratic Institute / [ed. by C. Lake, G. Daniel, K. Pondel]. – Washington, DC, 2012.
2. Основи гендерної політики в парламентській діяльності. Навчальний посібник / Автор. Колектив: В. А. Гошовська, Н. Б. Ларіна, В. В. Святненко // за заг. ред. В. А. Гошовської. – К. : НАДУ, 2011. 100 с.

3. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Пищуліна О. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. К.: «Заповіт», 2016. 244 с.
5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для жінок та чоловіків». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
6. Троян І. Гендерні квоти проти статусу кво : доступ жінок до політики. Дата оновлення: 28.10.2015 URL: <https://commons.com.ua/ru/genderni-kvoti-proti-statusu-kvo-dostup-zhinok-do-politiki/#return-note-22452-11>
7. Гендерна рівність у місцевому політичному житті та гендерна концепція у місцевій політиці в Україні. Документ до обговорення. – Лютий, 2018. 38 с.
8. Мельниченко А. Quota Morgana: як в Україні не спрацювали гендерні квоти на виборах 2015. Дата оновлення: 05.10.2015 URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/s_genders.pdf
9. Кормич Л.І. Конспект лекцій по курсу «Паритетна демократія» Дата оновлення: 29.10.2015 URL: <http://studies.in.ua/ru/paritetnaya-demokratiya-lekcii/3859-genderna-poltika-yak-osnova-paritetnoyi-demokratyi-zarubzhniy-dosvd.html>
10. Pippa Norris and Joni Lovenduski, Political Recruitment: Gender, Race and Class in the British Parliament, Cambridge, Cambridge University Press. 1995. 145 p.
11. Поддержка участия женщин в деятельности Политических Партий. Руководство/ БДИПЧ ОБСЕ, 2015. 266 с.
12. Закон України «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>

13. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
14. Пекінська декларація. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507
15. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621
16. Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плани пріоритетних дій Уряду. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/programa-diyalnosti-uryadu/serednostrokovij-plan-prioritetnih-dij-uryadu-do-2020-roku-ta-plan-prioritetnih-dij-uryadu-na-2017-rik>
17. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250049925>
18. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-18#n27>
19. Закон України «Про місцеві вибори в Україні». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
20. Постанова Центральної Виборчої Комісії «Про Роз'яснення щодо застосування деяких положень Закону України "Про місцеві вибори" під час реєстрації кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатів у депутати обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови та старости села, селища, висунутих місцевими організаціями політичних партій на чергових, позачергових, перших та додаткових місцевих виборах». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0362359-15>

21. Global Parliamentary Report 2017—Parliamentary oversight: Executive Summary. URL: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2017-10/global-parliamentary-report-2017-parliamentary-oversight-executive-summary>
22. Молодіжна альтернатива «Парламенти світу», Київ-2004
http://www.ya.org.ua/old/brochure/2004/003/parlam_book.pdf

References

1. Public Perceptions of the 2012 Elections and Women's Role in Politics and Government: presentation of research by National Democratic Institute / [ed. by C. Lake, G. Daniel, K. Pondel]. Washington, DC, 2012.
2. Osnovy ghendernoji polityky v parlamentskij dijalnosti. Navchalnyj posibnyk / Avtor. Kolektyv: V. A. Ghoshovsjka, N. B. Larina, V. V. Svjatnenko // za zagh. red. V. A. Ghoshovsjkoji. K. : NADU, 2011. 100 s.
3. Konstytucija Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Pyshhulina O. Ghenderna rivnistj i rozvytok: pohljad u konteksti jevropskij strateghiji Ukrainy. – K.: «Zapovit», 2016. 244 s.
5. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennja rivnykh prav ta mozhlyvostej dlja zhinok ta cholovikiv». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
6. Trojan I. Ghenderni kvoty proty statusu kvo : dostup zhinok do polityky. Data onovlennja: 28.10.2015 URL: <https://commons.com.ua/ru/genderni-kvoti-proti-statusu-kvo-dostup-zhinok-do-politiki/#return-note-22452-11>
7. Ghenderna rivnstj u miscevomu politychnomu zhytti ta ghenderna koncepcija u miscevij polityci v Ukraini. Dokument do obghovorennja. – Ljutyj, 2018. 38 s.
8. Meljnichenko A. Quota Morgana: jak v Ukraini ne spracjuvaly ghenderni kvoty na vyborakh 2015. Data onovlennja: 05.10.2015 URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/s_genders.pdf

9. Kormych L.I. Konspekt lekcij po kursu «Parytetna demokratija» Data onovlennja: 29.10.2015 URL: <http://studies.in.ua/ru/paritetnaya-demokratiya-lekcii/3859-genderna-poltika-yak-osnova-paritetnoyi-demokratyi-zarubzhniy-dosvd.html>
10. Pippa Norris and Joni Lovenduski, Political Recruitment: Gender, Race and Class in the British Parliament, Cambridge, Cambridge University Press. 1995, - 145 p.
11. Podderzhka uchastyja zhenshhyn v dejatel'nosti Polytycheskykh Partyj. Rukovodstvo/ BDYPCh OBSE, 2015 – 266 s.
12. Zakon Ukrainy «Pro zatverdzhennja Nacional'nogho planu dij z vykonannja rezoluciji Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky, myr, bezpeka» na period do 2020 roku». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>
13. Konvencija Orghanizaciji Ob'jednanykh Nacij pro likvidaciju vsikh form dyskryminaciji shhodo zhinok. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
14. Pekinsjka deklaracija. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507
15. Deklaracija tysjacholittja Orghanizaciji Ob'jednanykh Nacij. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621
16. Serednjostrokovyj plan priorytetnykh dij Urjadu do 2020 roku ta plany priorytetnykh dij Urjadu. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/programa-diyalnosti-uryadu/serednostrokovij-plan-prioritetnih-dij-uryadu-do-2020-roku-ta-plan-prioritetnih-dij-uryadu-na-2017-rik>
17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro Urjadovogho upovnovazhenogho z pytanj ghendernoji polityky». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250049925>

18. Zakon Ukrainy «Pro vnesennja zmin do dejakych zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo vdoskonalennja zakonodavstva z pytanj provedennja vyboriv». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-18#n27>
19. Zakon Ukrainy «Pro miscevi vybory v Ukraini». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
20. Postanova Centraljnoji Vyborchoji Komisiji «Pro Roz'jasnennja shhodo zastosuvannja dejakych polozhenj Zakonu Ukrainy "Pro miscevi vybory" pid chas rejestraciji kandydativ u deputaty Verkhovnoji Rady Avtonomnoji Respubliki Krym, kandydativ u deputaty oblasnykh, rajonnykh, misjkykh, rajonnykh u mistakh, siljsjkykh, selyshhnykh rad, kandydativ na posadu siljskogho, selyshhnogho, misjkogho gholovy ta starosty sela, selyshha, vysunutykh miscevymy orghanizacijamy politychnykh partij na cherghovykh, pozacherghovykh, pershykh ta dodatkovykh miscevykh vyborakh». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0362359-15>
21. Global Parliamentary Report 2017—Parliamentary oversight: Executive Summary. URL: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2017-10/global-parliamentary-report-2017-parliamentary-oversight-executive-summary>
22. Molodizhna aleternatyva «Parlamenti svitu», Kyjiv-2004 http://www.ya.org.ua/old/brochure/2004/003/parlam_book.pdf